

УДК 159.94

І. І. Ліпатов, В. І. Пасічник

ВПЛИВ АКЦЕНТУАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК НА ЇХ АДАПТАЦІЮ ДО ОСОБЛИВИХ УМОВ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито виявлені тенденції залежності якості адаптації військовослужбовців до особливих умов службово-бойової діяльності від типу акцентуації їх особистості.

Ключові слова: службово-бойова діяльність, особливі умови СБД, адаптація, акцентуація особистості.

Постановка проблеми. Виконання службово-бойових завдань за призначенням особовим складом частин і підрозділів внутрішніх військ МВС України характеризується умовами підвищеного ризику для життя і здоров'я. Фактори несподіванки, раптовості, високої ймовірності виникнення непередбачуваних подій і ситуацій підсилюють негативний психологічний вплив службово-бойової діяльності (СБД) на військовослужбовців та їх високе психологічне напруження. Такі умови виконання службово-бойових завдань у психологічних джерелах визначаються як особливі [1; 3; 4]. Вони висувають значний комплекс вимог щодо наявності у особового складу сформованих умінь володіння собою, навичок протидії об'єктивним і суб'єктивним стрес-факторам, здатності забезпечувати надійність виконання завдань за наявності їхнього негативного впливу.

Як переконує досвід військ, якісно виконувати службово-бойові завдання у таких умовах спроможні тільки військовослужбовці, які мають стійкі навички професійної діяльності, володіють необхідними психологічними якостями і здатні своєчасно адаптуватися до цих умов. При цьому особливі умови службово-бойової діяльності визначають підвищені вимоги до процесу адаптації військовослужбовців.

Проведені нами теоретичні дослідження дозволили встановити, що успішність адаптації військовослужбовця до особливих умов діяльності детермінується низкою психологічних характеристик його особистості [9; 10; 11]. Серед них значиме місце належить акцентуації особистості військовослужбовця, яка може як позитивно, так і негативно впливати на процес його адаптації і, відповідно – на якість виконання службово-бойових завдань. Тому потреба у дослідженні впливу акцентуації

особистості військовослужбовців внутрішніх військ на їх адаптацію до СБД є актуальною і практично значущою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти впливу індивідуальних якостей військовослужбовців на процес їх адаптації до діяльності в особливих й екстремальних умовах розглядали у своїх наукових працях В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, І. В. Каськов, В. Д. Кислий, І. Г. Кириченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. М. Невмержицький, О. В. Овчинников, О. Р. Охременко, Г. О. Юхновець та інші науковці [10]. У працях цих авторів виявлялися і досліджувалися соціально-психологічні детермінанти якості адаптації особистості до особливих умов діяльності, пропонувалися методи і засоби їх оптимізації, психологічної корекції й усунення адаптаційних ускладнень.

Однак, незважаючи на значний інтерес дослідників до цієї проблеми, окремі її аспекти залишаються на цей час недостатньо дослідженими. Це певною мірою стосується визначення впливу акцентуації особистості військовослужбовців внутрішніх військ на їх адаптацію до службово-бойової діяльності. Такий стан справ обумовлює протиріччя між необхідністю своєчасної адаптації військовослужбовців до СБД і недостатніми можливостями її якісного психологічного забезпечення через неповноту наукового обґрунтування залежності цього процесу від особливостей їх акцентуації особистості.

Отже, актуальність зазначеної проблеми, недостатнє її дослідження обумовили **мету цієї статті** – визначення впливу особливостей акцентуації військовослужбовців внутрішніх військ на їх адаптацію до особливих умов службово-бойової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Однією з актуальних проблем психологічної науки залишається адаптація людини до діяльності в особливих й екстремальних умовах. Змістовний

аналіз психологічної літератури свідчить, що різниця між екстремальними й особливими умовами полягає у ступені періодичності або постійності дії екстремальних факторів [1; 3; 4; 12; 13]. Тому можна вважати, що поняття особливих умов діяльності є справедливим для тих ситуацій, коли діяльність пов'язана з епізодичною (непостійною) дією екстремальних факторів (або з певною імовірністю їх виникнення), а екстремальні умови діяльності визначаються постійною дією цих факторів.

Особливі умови притаманні діяльності військовослужбовців внутрішніх військ, тому що виконання службово-бойових завдань може супроводжуватися періодичним впливом екстремальних стрес-факторів оточуючого середовища чи змістовного характеру професійної активності (інформаційним перевантаженням, браком часу, високою відповідальністю, емоційним напруженням тощо). Вплив згаданих стрес-факторів визначає особливі вимоги до адаптаційних можливостей особистості. Так, у праці А. Г. Маклакова зазначається, що кожній людині притаманні особистісні характеристики адаптації, а особливими умовами є ті, які ставлять її на межу адаптованості [7].

У забезпеченні успішності адаптації особистості до особливих умов, як доводить В. В. Розов, велику роль відіграють такі її характеристики, як сила та рухливість нервової системи, низький рівень тривожності і навіюваності, інтернальність, високий рівень інтелекту та ін. [11]. До психологічних феноменів, які ускладнюють адаптацію, належать, за результатами його досліджень, слабкість та інертність нервової системи, низький рівень інтелекту, висока тривожність тощо.

Розглядаючи здатність до адаптації людей з акцентуаціями характеру та способи адаптації акцентуованих особистостей, В. І. Моросанова дійшла висновку про компенсаторні можливості певного подолання впливу негативних рис характеру шляхом формування ефективного стилю саморегуляції, що дозволяє людині досягти суб'єктивно потрібних результатів у конкретних видах діяльності [8].

Дослідження акцентуацій особистості виникло на межі психології та психіатрії. У перших працях, присвячених акцентуаціям особистості, виділялися лише кілька їх типів. Так, К. Юнг виділив усього два основних типи

акцентуацій – екстравертивний і інтровертивний, а Є. Кречмер – два інших типи: циклоїдний та шизоїдний [2]. З часом збільшувалася кількість виділених та описаних типів акцентуованих особистостей: за класифікацією П. Б. Ганнушкіна їх сім; К. Леонгард виділяє десять різновидів акцентуацій [2; 5]. Згідно з типологією, запропонованою А. Є. Личко, виділяються одинадцять типів акцентуацій [6].

На наш погляд, найбільш прийнятна для вивчення впливу особливостей акцентуацій військовослужбовців на їх адаптацію до особливих умов службово-бойової діяльності є класифікація, яка визначена К. Леонгардом. Узявши за основу запропоновану ним типологію акцентуованих особистостей, ми провели відповідне дослідження, яке складалося з трьох етапів. У ході *першого етапу* за допомогою аналізу психологічної літератури ми дослідили сутність і особливості виявів кожного з типів акцентуацій особистості (згідно з класифікацією К. Леонгарда). На *другому етапі* ми визначилися з можливостями психодіагностики типів акцентуацій особистості й умовами та засобами її проведення, складом групи досліджуваних військовослужбовців, а також здійснили процедури психодіагностики. На основі отриманих результатів з усієї маси досліджуваних відбирали тих військовослужбовців, які мали достатню вираженість певного типу акцентуації особистості, для подальшого виявлення її зв'язку з характером їх адаптації. Як основна психодіагностична методика нами використовувався питальник К. Леонгарда – Г. Шмішека [2]. Цей питальник розроблений Г. Шмішеком відповідно до концепції К. Леонгарда і дозволяє визначати 10 типів акцентуацій особистості, які останній поділив на дві групи: акцентуації характеру (демонстративний, педантичний, застряглий, збудливий) та акцентуації темпераменту (гіпертимічний, дистимічний, тривожно-боязливий, циклотимічний, афективно-екзальтований, емотивний). Група досліджуваних складалася із 150 військовослужбовців, зокрема: 50 молодих офіцерів з незначним досвідом служби, 50 військовослужбовців строкової служби та 50 військовослужбовців-контрактників, які вперше уклали контракт. *Третій етап* – встановлення за допомогою методів емпіричного дослідження тенденцій

щодо залежності успішності адаптації військовослужбовців до особливих умов службово-бойової діяльності від типу акцентуації їх особистості. Для цього використовувалися такі методи, як спостереження, аналіз документів, експертне оцінювання, опитування, аналіз незалежних характеристик, бесіда.

На першому етапі дослідження нами було встановлено таке. Відповідно до концепції “акцентуованих особистостей” К. Леонгарда всі якості людини можуть бути поділені на основні і додаткові [5]. Основні якості – це стрижень особистості, вони визначають її розвиток, процеси адаптації, психічне здоров’я. Особистості, у яких основні якості яскраво виражені, були названі К. Леонгардом акцентуованими. Це “загострення” певних, притаманних кожній людині особливостей не слід вважати патологічним. Воно може нести як позитивний, так і негативний потенціал для розвитку особистості. Однак у випадку впливів негативних для конкретної людини факторів такі особливості можуть набувати і патологічного характеру, руйнуючи структуру особистості.

У наукових працях деяких авторів зазначено, що акцентуації особистості є крайніми варіантами норми [2; 6; 7; 9]. Для них властива вразливість особистості відносно до певного роду психотравмуючих впливів при збереженні стійкості до інших. Залежно від ступеня виразності розрізняють явні і приховані акцентуації, які можуть переходити одна в одну під впливом різних факторів, притаманних діяльності в особливих умовах. На відміну від “чистих” типів, значно частіше зустрічаються змішані форми акцентуацій (результат одночасного розвитку кількох типових рис) та амальгамні (нашаровування нових рис особистості на її структуру, яка вже склалася).

За підсумками проведення другого етапу дослідження було визначено серед 150 діагностованих військовослужбовців лише 97, які мали відносну виразність певного типу акцентуації особистості (від 6 до 12 осіб кожного з 10 типів акцентуацій за К. Леонгардом). Саме стосовно них проводився третій етап дослідження.

Реалізація всіх трьох указаних етапів дослідження дозволила встановити такі тенденції щодо впливу типу акцентуацій особистості військовослужбовців на їх

адаптацію до особливих умов службово-бойової діяльності.

1. Для військовослужбовців з демонстративним типом акцентуації реакція на оточуючі обставини є досить своєрідною і вибірковою. У разі певного збігу обставин вони спроможні повести за собою товаришів, можуть здійснювати мужні вчинки, які не вимагають особливого напруження. У той же час їх воля не спроможна до тривалого напруження в ім’я цілей, які не обіцяють негайних винагород і схвалення з боку командирів і товаришів. Відсутність стійких переконань обумовлює легку їх поступливість у принципових питаннях. Таких військовослужбовців пригнічує звуженість кола спілкування у військовому колективі. Під час дій в особливих умовах вони адаптуються добре, хоча помітна їх недостатня емоційна стійкість щодо травмуючих переживань.

2. Військовослужбовці з педантичним типом акцентуації, в основному, добросовісні, акуратні, серйозні, надійні у справах. Багатьох із них призначають на керівні посади. Однак, як доводить практика, виконуючи обов’язки військових керівників різних рівнів, вони часто висувають до підлеглих формальні, безпідставні вимоги. Під час дій в особливих умовах у цих військовослужбовців відмічаються ускладнена адаптація, нерішучість у керівництві підлеглими, прагнення перекласти прийняття важливих рішень на інших. У той же час особистості з педантичною акцентуацією легше і швидше за інших адаптуються до військової служби, оскільки сувора військова дисципліна не залишає місця для нерішучості та коливань, крім того у них помітний високий рівень самодисципліни.

3. Військовослужбовці зі застряглим типом акцентуації намагаються досягти високих показників у будь-якій справі, проявляють високі вимоги до себе, вирізняються принциповістю, стійкими поглядами. Однак вони не товариські і часто агресивні до товаришів по службі. У конфліктах найчастіше бувають активною стороною. Незважаючи на перелічені недоліки, ці військовослужбовці добре проявляють себе на командирських посадах, які дають їм відчуття незалежності і можливості проявити себе. До дій в особливих умовах адаптуються з ускладненнями, хоча вирізняються здатністю до стійкого і тривалого вольового напруження та зосередженістю у своїй діяльності.

4. Для військовослужбовців збудливого типу акцентуації вирішальними у поведінці є недостатньо контрольовані спонукання. Як правило, це найзлісніші порушники військової дисципліни. Їм властиві підвищена дратівливість, схильність до хамства, брутальність стосовно до командирів, неадекватні спалахи гніву та люті до товаришів по службі, схильність до зловживання алкоголем і залишення місця служби. Під час дій в особливих умовах простежується дезадаптація.

5. Військовослужбовці з гіпертимічним типом акцентуації енергійні, прагнуть до лідерства у колективі, ініціативні. Однак в умовах жорсткої військової дисципліни входять у конфлікт, не реагують на зауваження командирів, ігнорують покарання, втрачають межу дозволеного. До дій в особливих умовах адаптуються добре, хоча часто є випадки невиправданого ризику і не досить серйозного ставлення до покладених на них обов'язків.

6. Дистимічна акцентуація військовослужбовців визначає їх схильність до серйозності, песимістичності та замкнутості. З товаришами по службі вони близько не сходяться. У конфліктах майже завжди виступають пасивною стороною, схильні до підлеглості тому, з ким товаришують. Під час дій в особливих умовах часто спостерігається дезадаптація. Нездатні до тривалого вольового напруження, вони легко впадають у відчай, проявляють схильність до невротичної депресії.

7. Для військовослужбовців з циклоїдним типом акцентуації характерна хвилеподібна зміна станів збудження і пригніченості. У періоди спадів помічені суїцидальні тенденції. Часті порушення душевної рівноваги стомлюють їх, що викликає почуття внутрішнього напруження. Поведінка таких військовослужбовців суперечлива і непередбачувана. Під час дій в особливих умовах виявляють неадаптованість.

8. Наявність тривожного типу акцентуації визначає схильність військовослужбовців до самокритики і ретельності. У конфлікти вони входять рідко і, як правило, відіграють пасивну роль. Схильні довго переживати різного роду негаразди, часто сумніваються у правильності своїх дій, боязкі, беззахисні, через що у підрозділах є мішенню для глузування. Під час дій в особливих умовах характеризуються дезадаптованістю.

9. Військовослужбовці з емотивним типом акцентуації дуже ретельні і мають високе почуття обов'язку, у конфлікти входять рідко і відіграють у них пасивну роль. Надто чуйні, глибоко переживають будь-які зауваження з боку командирів. Досить швидко розгублюються в умовах, що потребують винахідливості і рішучості. Можуть спостерігатися патологічні реакції на неприємні переживання та виникнення суїцидальних тенденцій. Під час дій в особливих умовах адаптуються ускладнено.

10. Для екзальтованого типу акцентуації притаманні емоційна збудливість і лабільність емоцій. У колективі такі військовослужбовці легко підпадають під вплив лідерів, особливо з негативною спрямованістю. Негаразди по службі сприймають трагічно, мають схильність до невротичних депресій. Під час дій в особливих умовах спостерігається дезадаптація, відомі випадки відчаю і панікерства.

Висновки

Наведені результати проведених нами досліджень дозволили встановити тенденції залежності якості адаптації військовослужбовців до особливих умов службово-бойової діяльності від типу акцентуації їх особистості. Отримані результати свідчать про те, що найбільш адаптивні до особливих умов діяльності військовослужбовці з гіпертимічним і демонстративним типом акцентуацій особистості. Найменш адаптивні до особливих умов діяльності військовослужбовці зі збудливим, застрягим і тривожним типами акцентуацій. Проте ці положення можуть розглядатися лише як певні ймовірні тенденції, які потребують більш глибокого дослідження з огляду на їх значущість для практики психологічного забезпечення службово-бойової діяльності особового складу внутрішніх військ, що й визначає необхідний напрямок подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел

1. Бандурка, А. М. Психология управления [Текст] : учеб. пособие / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х. : Фортуна-пресс, 1998. – 464 с.
2. Бурлачук, Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике [Текст] / Л. Ф. Бурлачук. – СПб. : Питер, 2008. – 688 с.

3. Екстремальна психологія [Текст] : підручник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. – К. : Август Трейд, 2007. – 502 с.
4. Караяни, А. Г. Прикладная военная психология [Текст] : учеб. пособие / А. Г. Караяни, И. В. Сыромятников. – С Пб. : Питер, 2006. – 480 с.
5. Леонгард, К. Акцентуированные личности [Текст] / К. Леонгард. – М. : Высш. шк., 1981. – 334 с.
6. Личко, А. Б. Психопатии и акцентуации характера у подростков [Текст] / А. Б. Личко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1977.
7. Маклаков, А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А. Г. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 16–24.
8. Моросанова, В. И. Акцентуация характера и стили саморегуляции у студентов [Текст] / В. И. Моросанова // Вопросы психологии. – 1997. – № 6. – С. 30–38.
9. Невмержицький, В. М. Психологічні детермінанти адаптації військовослужбовців строкової служби до особливих умов діяльності [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / В. М. Невмержицький. – К., 2002. – 21 с.
10. Охременко, О. Р. Психологічні закономірності адаптації особистості до особливих умов діяльності [Текст] : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.09 / О. Р. Охременко. – К., 2005. – 286 с.
11. Розов, В. І. Психологічний аналіз адаптивності в екстремальних умовах [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 / В. І. Розов. – К., 1993. – 20 с.
12. Смирнов, Б. А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях [Текст] : учеб. пособие / Б. А. Смирнов, Е. В. Долгополова. – Х. : Гуманитарный центр, 2007. – 292 с.
13. Ягупов, В. В. Військова психологія [Текст] : підручник / В. В. Ягупов. – К. : Тандем, 2004. – 656 с.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2013 р.

Рецензент – доктор військових наук, професор Г. А. Дробаха, Академія внутрішніх військ МВС України, Харків, Україна